

A *pajzsos ember* motívuma Krúdy Gyula prózájában

A *pajzsos ember* motívumával „Az útitárs” című, 1918-ban írt, kötetben 1919-ben megjelent kisregényben találkoztam első ízben. A mű 15. fejezetében az elbeszélő (egyben a regény férfi főszereplője) többek között ezeket a – valójában ki nem mondott, csupán elgondolt – intelmeket intézi a találkahelyen megjelenő fiatal lányhoz, Eszténához: „Mit akarsz, Eszténa? [...] Nem hallod az arc nélküli *pajzsos embert*, a szorongó félelmet, amely megvasalt lábaival már nyomakodik felfelé a lépcsőn, és fegyverzetét felakasztja a kamarában?” (Az útitárs. Franklin-társulat, Bp. 1919. 119). A *pajzsos ember* az idézett mondatban első pillantásra szokványos explicit metaforának, a félelem, szorongás metaforájának látszik. A továbbiakból azonban ki fog derülni, hogy bibliai eredetű vándormotívumról, toposzról van szó, amelynek fő jelentése nem is ez.

A „Krúdy világa” című antológia bibliográfiájából és a GEDÉNYI-féle Krúdy-bibliográfiából már ekkor tudtam, hogy van Krúdynak egy ilyen című műve is: „A pajzsos ember” (Krúdy világa. Szerk. TÓBIÁS ÁRON. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1964. 417; GEDÉNYI MIHÁLY: Krúdy Gyula. Bibliográfia [1892–1976]. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 1978. 148). E művet mindkét forrás „elbeszélés”-ként tartja számon. Valójában „A pajzsos

ember” nem elbeszélés, hanem az író adta meghatározás szerint „kis regény” (illetve, ha a kisregény műfaját nem tartjuk megbízhatóan elhatárolhatónak, akkor egyszerűen: regény). A régebbi Krúdy-életműsorozat „Éji zene” című kötetének BARTA ANDRÁS által összeállított könyvvezetéből azt is megtudhatjuk, hogy „A pajzsos ember” korábban folytatásokban is megjelent az „Élet” című katolikus irodalmi folyóirat 1913. január 5. és március 9. közötti számaiban, mégpedig „Mari, a tél leánya” címmel (Éji zene. Magvető, Bp. 1961. 605).

Természetesen kíváncsi voltam arra, hogyan jelenik meg ebben a műben a *pajzsos ember* motívuma, arra számítva, hogy esetleg e köré a metafora köré épül fel az egész alkotás. E kíváncsiságom kielégítése azonban meglepő akadályokba ütközött. Az első (és mindmáig egyetlen) kötetkiadást (Andráscsik örököse. – A pajzsos ember. Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Lapkiadó Vállalat, Bp. 1914.) valamikor az 1970-es években még kézbe vehettem az OSZK régi épületében, amikor azonban 2007 nyarán ismét meg akartam nézni, a kötet már nem volt megtalálható (nemcsak fizikai valójában, hanem a cédula- és a számítógépes katalógusban sem!). Szerencsére egy internetes antikváriumban rövidesen sikerült beszereznem a muzeális kötetet, így elhárult az akadály a téma további kutatása elől.

Nem volt egészen problémamentes a folyóiratbeli közlés ellenőrzése sem, mivel a GEDÉNYI-bibliográfia (136) és ennek nyomán KELECSÉNYILÁSZLÓ, a kiváló Krúdy-kutató, a legújabb életműsorozat egyik szerkesztője (Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2003/4: 464) a lelőhelyet tévesen adja meg, a Pósa Lajos-féle Az Én Újságomat jelölve meg az első közlés helyeként. Először ott is kerestem, de hiába. Emlékeztem azonban, hogy BARTÁNÁL az Élet folyóirat szerepelt lelőhelyként, és ebben benne is volt. A tévedést az okozta, hogy amikor GEDÉNYI az adatot a BARTA ANDRÁS-féle bibliográfiából kimásolta, egy sort ugrott a szemem, és az előző tétel forrását („Énűjs.”) másolta ki. Ez a kis filológiai lapszus azért is sajnálatos, mert befolyásolhatja az alig ismert Krúdy-mű besorolását, megítélését: KELECSÉNYI talán azért (is) minősíti „ifjúsági elbeszélés”-nek a „Mari, a tél leányá”-t, mert abban a hiszemben van, hogy az Pósa bácsi lapjában jelent meg. Ennek megfelelően a mű értékelése is igen kedvezőtlenül alakul nála: „Stílusát és színvonalát tekintve elnagyolt, sietős írói melléktermék” (i. h.). Ezzel a megítéléssel, amely alkalmas arra, hogy minden kutatónak elvegye a kedvét a regény tanulmányozásától (egyáltalán: elolvasásától), nem tudok egyetérteni. Ezt azonban csak egy másik, készülöben levő tanulmányomban fogom kifejteni, megindokolni.

Térjünk most vissza a *pajzsos ember* motívumához! A regény szövegében, amely futó átnézésem alapján lényegében azonos a folyóirat- és a kötetközlésben, a motívum – némi csalódásomra – mindössze két helyen, a szöveg vége felé fordul elő. Elsőként egy öreg paraszt kocsis dünnyögi maga elé, miután Marit, a kis kolduslányt felvette szekereére: „Aludj, aludj, kis virágszirom... Az én szekere a nyomorúság szekere, én pedig a *pajzsos emberhez* hasonlítok. Minden ember *pajzsos ember* a falunkban, mióta a vasutat felépítették. Imhol csak szegény árvákat, kolduló vándorokat fuvarozok szekeremmel. Aludj, kis vándor...” (Andráscsik örököse. – A pajzsos ember 206). Másodszor pedig a mű utolsó bekezdésében jelenik meg a motívum: „A bibliai *pajzsos ember*, a nyomorúság, szegénység, éhség, odakünn maradt az éjben. Kilopták köpenyege alól a két kis árvát, pedig ugyancsak betakarta őket sötét kabátjával. De még sok kis gyermekfej kandikált ki a köpenyeg nyílásán. A *pajzsos ember* hatalmas végtelen, köpenyege szárnyai napnyugattól napkeletig söprik a világot.” (uo. 212).

A *pajzsos ember* motívuma, amely tudtommal itt jelenik meg első ízben Krúdy életművében, a regény végén szimbóliummá emelkedik, s nem indokolatlanul válik az egész műnek a címévé a kötetbeli kiadásban. A *bibliai* jelző pedig arra utal, hogy a motívum forrását a Bibliában kell keresni. Erre azonban csak később térek rá.

Előbb vegyük számba a motívum további előfordulásait Krúdy prózájában! (A példák összegyűjtéséhez igénybe vettem az Arcanum Adatbázis Kft. Krúdy-DVD-jét, melyet CSÍKY GÁBOR, a Krúdy-életmű digitalizálásán fáradozó jeles kutató bocsátott rendelkezésemre. A DVD-ről az idézeteket IFJ. KEMÉNY GÁBOR gyűjtötte össze és másolta ki számomra. Mindkettejük segítségét ezúton is köszönöm.)

Időrendben haladva a „Mari, a tél leánya”, illetve „A pajzsos ember” idézett szöveghelei után legközelebb egy 1916-os tárcában bukkan fel a motívum. Ennek címe: „A pajzsos ember barátja”, és egy már életében elfeledett írónak, Halasi Aladárnak állít emléket. A nekrológ jellegű cikk első ízben a Magyarország 1916. február 17-i számában, a „Pesti levelek” sorozat tagjaként látott napvilágot. Még ebben az évben kötetben, a Petit című kis gyűjteményben is megjelent (Petit. Naplójegyzetek a szomorú napokból. Tevan-kiadás, Békéscsaba. 1916. 50–4). GEDÉNYI bibliográfiája szerint (164) a cikk Kaposi Józsefről szól. A tévedésnek az lehetett az oka, hogy „A szobrok megmozdulnak” című gyűjteményben (Gondolat, Bp. 1974. Szerk. KOZOCSA SÁNDOR), amelyből GEDÉNYI feltehetően dolgozott, a cikk címe fölött nincs feltüntetve Halasi Aladár neve, s az előző cikk valóban Kaposi Józseffel foglalkozik (l. a tartalomjegyzéket: i. m. 458). A motívum a címen kívül a tárcsa utolsó két bekezdésében jelenik meg: „Halasi Aladár a nyomorúság és szegénység gyermeke lett, a *pajzsos ember* barátja. [...] [Új bekezdés.] A *pajzsos ember* elkísérte barátját a sírig. Most körülnéz a városban új barátok után.” (Petit 54).

A negyedik előfordulás „Az útítárs”-ban volt (Déli Hírlap, 1918. aug. 11–szept. 1. között, majd Franklin-társulat, Bp. 1919.). Ezt már idéztem cikkem elején.

Legközelebb az Álmoskönyvben, a „Mindennapi álmok jegyzéké”-ben találkozhatunk a *pajzsos ember* motívumával: „Agyonszúrva lenni. Szükség, gond, éhség, a bibliai három *pajzsos emberek* jönnek látogatóba” (Athenaeum, Bp. 1920./Magvető, Bp. 1966. 31).

A következő adat egy Tersánszky J. Jenőről szóló cikkben bukkan elénk: „Hát most itt van az írók szegénysége; úgy áll a *Pajzsos ember* a küszöbön, hogy még a legügyesebbek sem kerülhetik ki őt” (Vízbe ugró költő. Magyarország 1923. júl. 22.; kötetben: Régi pesti históriák. Szerk. BARTA ANDRÁS. Magvető, Bp. 1967. 215; A szobrok megmozdulnak 114). Krúdy cikke feltehetőleg azzal a céllal íródott, hogy felhívja a figyelmet az akkor megjelent „A repülő család” című regényre és annak szerzőjére, valamint a magyar írók sanyarú anyagi viszonyaira. Ennek kapcsán beszámol Tersánszky öngyilkossági kísérletéről (az Erzsébet hídról a Dunába vetette magát, de felülkerekedett az életösztöne, és kiúszott a folyamból), nem említve, hogy ez két évvel korábban, 1921 júniusában történt. (Vö. KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN, Tersánszky Józsi Jenő alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi, Bp. 1969. 66, 196; RÓNAY LÁSZLÓ, Tersánszky J. Jenő. Gondolat, Bp. 1983. 64.) Ez némiképp fényt vet Krúdy relativisztikus időszemléletére, meg talán arra, hogy mennyire vette komolyan a baráti könyvajánló újságcikk műfaját. Itt jegyzem meg, hogy a tárca elején Indali Gyulát is megemlíti Krúdy mint „vízbe ugró költőt”, emiatt GEDÉNYI bibliográfiája tévesen őt tünteti fel a cikk tárgyának (214). A BARTA szerkesztette kötetben a cikk alatt az 1922-es évszám áll, ami sajtóhiba 1923 helyett.

Szintén 1923-ból és szintén publicisztikai írásokból, a „Pesti levelek” sorozat két egymást követő darabjából való a következő két idézet: „Már akkor is hőstett volt iskolába járni, amikor a pedellus oly csalogató volt, mint valami verbunkos huszár... Hát még manapság, amikor a szegénység bibliai *pajzsos embere* teszi keresztbe a kardját a küszöbön, és a báránykák közül csak azokat engedi átugrani, akinek megfelelő bélyegző van a hátán és arany csengő van a nyakában...” (Szeptemberi hősök. Magyarország 1923. szept. 2.; kötetben: Pesti levelek. Szerk. TÓTH LAJOS – UDVARHELYI DÉNES. Magvető, Bp. 1963. 466); „A kórház, ahol az életnek kitagadott gyermekei születtek, ahol az örömtelen legények életük java részét eltöltötték, majd idejük jöttével megnyugodva látrák, hogy a legszomorúbb nővér estére ágyuk mellé állítja a spanyolfalat – a kórház éppen olyan drága lett címerében maholnap a szegénység *pajzsos emberét* is viselő országunkban, mint akár az egészséges, szabadságos élet” (Kórházi vigasztalás. Magyarország 1923. szept. 8.; kötetben: Pesti levelek 467).

Megtalálható a motívum egy három évvel későbbi elbeszélésben, „A kancsi ember különös szerencséje” címűben is: „a szem tükréből eltűnt annak a *pajzsos embernek* az árnyéka, amely *pajzsos emberrel* a bibliában a szegénységet ábrázolták: – a művésznő szerelméről beszélt, mintha a házbére már régen ki volna fizetve” (Újság 1926. máj. 13.; kötetben: Delikátesz. Válogatott elbeszélések 1926–1930. Szerk. BARTA ANDRÁS. Szépirodalmi, Bp. 1982. 50)

Utolsó példánk az ugyanebben az évben, a mohácsi csatavesztés 400. évfordulója alkalmából kiadott történelmi regényből való. Ebben Mária királyné ezekkel a szavakkal fordul férjéhez, Lajos királyhoz: „– Szabad kezet kérek tőled, királyom, hogy az én dolgomba senki ne avatkozhasson. [Ti. hogy pénzt verethessek.] Akkor el leszünk látva mindketten pénzzel, amiről amúgy is folytonosan ábrándozol. Úgy tanultam, hogy a Szent Bibliában *pajzsos embernek* nevezik a szegénységet. Nos, hát a *pajzsos embert* mindörökre kitesszük az ajtón” (Mohács. In: Három király. Magvető, Bp. 1958. 200). (Az idézett helyen a kifejezés egybe van írva: *pajzsosember*.) Tudomásom szerint ekkor alkalmazta Krúdy utolsó ízben a *pajzsos ember* motívumát.

Más, nem Krúdytól származó adatot csupán ezt az egyet találtam az interneten: „Bródy Sándor váltig azt mondja, hogy ő nem színdarabíráásra született, és valóban, csak végső elkeseredésében fejezi be egy-egy darabját, mikor már nem lehet előle semmiképp kitérni, s – a biblia szavai szerint – eljő a szükség, mint a *pajzsos ember*” (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00149/04914.htm>). Az idézet Lengyel Menyhértnek Bródy „Timár Liza” című színművéről a Nyugatba írt kritikájából való, s a folyóirat 1914. április 1-ji számának 489. oldalán jelent meg, bő egy évvel, illetve egy hónappal azután, hogy Krúdy ezt a motívumot a „Mari...”-ban, illetve „A pajzsos ember”-ben felhasználta. Krúdy tehát nem vehette a kifejezést Lengyel Menyhértől (a fordítottja nincs kizárva, de nem is bizonyítható).

A motívum bibliai eredetére Krúdy, mint láthattuk, több ízben is utalt, és Lengyel Menyhért is közbeszúrta, hogy „a biblia szavai szerint”. De hol található meg a Bibliában a *pajzsos ember*? A választ RAJ TAMÁSTól kaphatjuk meg, aki egy internetes fórumon hozzá intézett kérdésre a következőket válaszolta: „A Példabeszédek könyve 6. fejezet 11. versében szereplő »pajzsos ember« felfegyverzett férfit jelent. [...] a Biblia korában (az i. e. 12. században) jelent meg az ókori keleten a páncélruha és a pajzs, amelyre azért volt szükség, hogy a támadó fegyverek ellen védje a harcost. Eleinte félelmetesnek tűnt az izraeliek szemében például a filiszteusok páncélzata vagy pajzsa, gondoljon csak Dávid és Góliát küz-

delmére. Ezért a »pajzsos ember« a félelmetes ellenség szinonimája. Mások viszont úgy vélik, a »pajzsos ember« a fegyverhordozót jelenti, aki mindig a harcost követi. A szoltárvölgy szerinti a szegénység éppúgy követi majd az embert, mint egy fegyverhordozó» (<http://www.zsido.hu/aktiv/rabbiv.php>). A szóban forgó ószövegségi hely a „Salamonnak példabeszédei” című könyv VI. részének („Tanítatik az, aki másért kezes lett. Intetik dologtételre a rest ember”) 9–11. verse. Ez a Károli-bibliában a következőképpen hangzik: „9. Óh te rest, meddig fekszel? mikor kelsz fel a te álmodból? 10. Míglen fekszel, kicsiny álmódásokkal, kicsiny szunnyadozással, kezeidnek kevés öszvekapcsolásával: 11. Azonközben eljő, mint a gyors útonjáró, a te szegénységed, és a te szűkölködésed, mint a *pajzsos férjfiú!*” (Szent Biblia. Brit és Külföldi Biblia-társulat, Bp. 1893. 626). A szegénység, szűkölködés tehát vagy azért hasonlítottatja a pajzsos emberhez, mert félelmetes ellenségként támad az emberre, vagy azért, mert olyan lerázhatatlanul követ bennünket, mint egy hűségese fegyverhordozó. A Biblia szerint a szegénység a restség következménye (l. a Zsidó lexikon *szegénység* címszavát: <http://www.zsidlex.extra.hu/lex/zsl0839.htm>).

Az eddig talált Krúdy-idézetek (egy kivételével) a szegénység, a nélkülözés jelképeként mutatják fel a *pajzsos ember* motívumát. Az egyetlen kivétel „Az útítárs”-ban található: ebben nem a szegénységnek, hanem a szorongó félelemnek a metaforája az „arc nélküli *pajzsos ember*” (figyelemre méltó itt a *pajzsos ember* arcnélkülisége, amely sem a Bibliára nem vezethető vissza, sem a motívumot tartalmazó többi Krúdy-idézetben nem fordul elő). Mivel azonban szegénység és félelem nyilvánvalóan metonimikus (érintkezési), illetve metaleptikus (ok-okozati) kapcsolatban vannak egymással, ez a szöveghely is jól beleillik abba a képzetkörbe, melyet Krúdy a *pajzsos ember* motívumához kapcsolt.

A Krúdy-életmű betűtengeréhez képest ez a tíz (vagy ha az első folyóirat-, illetve kötetbeli közlést egynek vesszük, csupán kilenc) előfordulás érdektelennek tetszhet. Ám ha figyelembe vesszük, hogy három műfajban is (regény, elbeszélés, publicisztika) megtalálható, továbbá hogy milyen következetesen alkalmazza Krúdy, a *pajzsos ember*-t azok közé a szövegek között ismétlődő szegmentumok közé sorolhatjuk, melyeket BERNÁTH és CSÚRI *emlékmű*-nak nevezett (vö. BERNÁTH ÁRPÁD, A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéseiről. In: Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerk. HANKISS ELEMÉR. Akadémiai, Bp. é. n. [1971.] 439–68; CSÚRI KÁROLY, A Kosztolányi-novella motívum- és embléma-rendszeréről. In: A novellaelemzés új módszerei. Szerk. HANKISS ELEMÉR. Akadémiai, Bp. é. n. [1971.] 77–83), és amelyek fontos tényezőivé válhatnak egy írói életmű szemantikai és pragmatikai koherenciájának. Az itt dokumentált szerény hatókörű adatgyűjtés egyúttal azt is példázhatja, milyen perspektívákat kínál a nagyméretű korpuszokban való keresés lehetősége a szó- és motívumtörténeti, illetőleg ezen keresztül a stilisztikai kutatás számára.

KEMÉNY GÁBOR